

Дооранов Н.А.

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ӨЗ АЛДЫНЧА БАШКАРУУ СИСТЕМАНЫН
ТАРЫХЫ ЖАНА МАСЕЛЕЛЕРИ**

Дооранов Н.А.

**ИСТОРИЯ И ЗАДАЧИ СИСТЕМЫ САМОУПРАВЛЕНИЯ
В КЫРГЫЗСТАНЕ**

N.A. Dooranov

**HISTORY AND TASKS OF THE SELF-GOVERNMENT
SYSTEM IN KYRGYZSTAN**

УДК:437.410

Бул макалада Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын түзүлүшү, жыйырма жыл аралыгында аткарылган иштери, алдында аткарыла турган пландары туурасында маалыматтар жазылды. Бул жылдар аралыгында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы бир топ тарыхый этаптарды башынан өткөрүшү, жергиликтүү мамлекеттик администрация, жергиликтүү мамлекеттик башкаруу мыйзамынын киргизилиши, жаныдан түзүлгөн Өкмөттүн алдында кайсы нормативдик-укуктук актылар менен иш алып барылышы автордун талаа материалдарынын негизинде жазылды. Юстиция министрлигинин 1996-жылы ноябрь-декабрь айларында 472 айыл өкмөттөрдүн Уставы каттоодон өткөн. Өкмөт тарабынан убактылуу жобонун кабыл алынышы жаныдан түзүлгөн аткаруучу-тескөөчү бийликтин алдында регламентин жана типтүү Уставын иштеп чыгуу тапшырмасынын келип чыгышы, 2016-жылдан бери толуктоо, өзгөртүүлөр киргизилип келгендиги туурасында баяндалды.

Негизги сөздөр: Конституция, Өкмөт, жергиликтүү өз алдынча башкаруу, дотация, облуст, район, шаар.

In this article the structure of local self-government bodies of the Kyrgyz Republic, the work carried out over twenty years and plans for the coming period. On the basis of the author's field materials, it was written that over the years the local self-government has gone through a number of historical stages, the local state administration, the law on local public administration and what legal acts were adopted before

Ключевые слова: Конституция, Правительство, местное самоуправления, дотация, область, район, город.

This article describes the structure of local self-government bodies of the Kyrgyz Republic, the work carried out over twenty years and plans for the coming period. On the basis of the author's field materials, it was written that over the years the local self-government has gone through a number of historical stages, the local state administration, the law on local public administration and what legal acts were adopted before

the newly created Government. In November-December 1996, 472 statutes of ayil okmotu were registered in the Ministry of justice. In particular, it was noted that the adoption of the Interim regulation by the Government was marked by the appearance of instructions to the newly created Executive and administrative authority to develop the rules and model Charter, amendments and additions were made since 2016.

Key words: Constitution, Government local self-government, subsidy, region, district, city.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын (ЖӨА) Кыргызстанда иш алып баруусуна 20 жылдын жүзү болду. Бул жылдар аралыгында бир топ тарыхый этаптарды башынан өткөрдү. 2018-жыл Кыргыз Республикасынын Президенти Жээнбеков Сооронбай Шарипович тарабынан “Аймактарды өнүктүрүү” жылы деп жарыяланды. Өлкөбүздүн социалдык-экономикалык жактан өсүүсүнө мамлекет тарабынан өзгөчө көңүлдөр бурулуп келет.

Алгач Кыргыз Республикасынын аймактардын ЖӨА органдарын түзүүдөн мурда чет өлкөдөгү мамлекеттерден, тажрыйба топтоо үчүн 1995-жылы ноябрь-декабрь айларында жергиликтүү өз алдынча башкаруунун 1-министри Өмүралиев Төлөбек Эсенгулович, жергиликтүү жамааттардын Конгрессинин президенти Кошоев Темирбек Кудайбергенович, Президенттин аппаратындагы жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу бөлүмүнүн башчысы Тарбинский Олег Владимирович, КР жергиликтүү өзүн-өзү башкаруунун башкы адиси Карашев Аалы Азимовичтер жергиликтүү башкаруу системасын окуп, үйрөнүп келүү үчүн Германияга, Кытайга, Орусияга жөнөтүлгөн. Алар Германияда бир ай аралыгында кыдырып айланып көрүшүп, андан соң Кытайга, Орусияга келишкен. Үч мамлекетте өз алдынча башкаруу системасынын өнүгүү жолдорун, алардын колдонгон методдорун, үч мамлекетте кандайча ишке ашырылып жаткандыгын изилдеп чыгышат. 1996-жылы январь айынын аягында КР Президенти А.Акаевге маалыматтарды карап чыгып, мамлекеттин өз алдынча башкаруунун тарыхы, өнүгүү жолдору боюнча ой-пикирлерин, сунуштарын билдирет. А.Акаев булардын материалдарын карап чыгып 1996-жылы 16-февраль айында айылдык кеңештердин алдында аткаруучу-тескөөчү бийлик, айыл өкмөттөрү түзүлсүн деп жарлыгы чыгарылган. 1996-жылы апрель айында КР Өкмө-

тү бул указы аткаруу үчүн атайын токтом кабыл алат. Ушул күндөн баштап КР боюнча 481 айылдык кеңештин алдында айыл өкмөттөрү түзүлгөн. Жаңыдан түзүлгөн Өкмөттүн алдында кайсы нормативдик, укуктук актылар менен иш алып бара алабыз деген суроо туулат. Ошондо Өкмөт тарабынан убактылуу жобо кабыл алынат. Жаңыдан түзүлгөн аткаруучу-тескөөчү бийликтин алдында регламентин жана типтүү Уставын иштеп чыгуу тапшырмасы келип чыгат. Жумакадыр Исаков жана Абдираимов Абдисалам ошол типтүү уставды иштеп чыгып айыл өкмөттөрүнө берилди. Бул уставдын негизинде айыл өкмөттөр өздөрүнүн мыйзамдарын кабыл алышты. Жумакадыр Исаков жооптуу катчы, Абдираимов Абдисалам төраганын жардамчысы экөө айыл өкмөттөрдүн уставын бир айда даярдап бүтүрүшкөн. Уставдын негизинде бир айдын ичинде республика боюнча 481 айыл өкмөтү өзүнүн өзгөчөлүгүнө, жер шартына, мүмкүнчүлүгүнө карап мыйзамын иштеп чыгып, айылдык кеңеште кабыл алынган. Андан соң бул маселени юстиция министрлигинде карай баштаган. 1996-жылы ноябрь-декабрь айларында 472 айыл өкмөттөрдүн уставы каттоодон өткөн. Айыл мыйзамына айыл өкмөттөрдүн социалдык, экономикалык, гигиеналык абалдары, б.а. көчөнүн шыпырылышына чейин киргизилген. Муну менен жылына “Мыкты айыл”, “Мыкты көчө” конкурсунун жоболору иштелип чыгып, 1997-жылы апрель айында Үч коргон айыл округунун базасында республикалык деңгээлдеги тажрыйба алмашуу боюнча семинар өткөрүлгөн. Ошондо республика боюнча 472 айыл өкмөтүнүн башчысы, 40 райондун акими келген. 1998-жылы ушундай эле семинар Ноокат районунун Кыргыз Ата айыл өкмөтүндө өткөрүлгөн. Семинарда бир жыл аралыгында аткарылган иштердин отчету каралган. Ал мезгилде айыл өкмөттөрү областтык кеңеш аркылуу башкарылган. 1997-жылы министрлик түзүлүп, аны Өмүралиев Төлөбек Эсенгулович жетектеген. Бул министрлик бир эле учурда мамлекеттик каттоону да жетектеп турган. 1998-жылы бардык айыл өкмөттөрүнүн башын бириктирип турган уюм керек болуп жергиликтүү жамаатардын конгресси түзүлгөн. Конгресстин президенти болуп Кошоев Темирбек Кудайбергенович дайындалган. Конгресс 2 жыл иштеген. 1998-жылы бардык айыл өкмөттөрүнүн башчылары аттестациядан өткөн. Аттестациянын төрагасы Өмүралиев Э., орун басарлары областтык кеңештин төрагалары дайындалган. Абдираимов Абдисалам комиссиянын катчысы болгон. Комиссиянын жыйынтыгы менен ошол жылдары 37 айыл өкмөтү аттестациядан өтпөй калган. 1996-жылы айыл өкмөттөрүнүн башчылары бир эле убакытта айылдык кеңештин төрагасы да болуп иштеген. Бул убактылуу жобо сыноо үчүн киргизилген эле. 2004-жылдан баштап айылдык кеңештин башчысы өзүнчө структура болуп бөлүнгөн. Айыл өкмөтүнүн башчылары шайлоо жолу менен тандалган. Айыл өкмөттөрүнүн башчылыгына бир канча кандидаттар көрсөтүлүп, шайлоонун жыйынтыгы менен 400 адам аймактын

социалдык-экономикалык абалын жакшы түшүнбөгөн адамдар шайланып калган. Мунун себеби уруу-урук, тууганчылык болуп бөлүнгөн элдердин таасири тийген. Бул метод жакшы натыйжа бербегендиктен, кийинчерээк айыл өкмөттөрүнүн башчыларын жергиликтүү кеңештин депутаттары шайлай баштаган. Бүгүнкү күндө айыл өкмөтүнүн башчыларын жалпы элдик шайлоого коюу жагы каралып жатат. Кийинки чакыруудан 2020-жылдан баштап айыл өкмөттөрүн эл шайлай башташат. 2004-жылы жергиликтүү башкаруу органдарына айыл өкмөттөрү, шаардык бийлик жана кеңештер кирди. Муниципалдык кызмат боюнча 2004-жылы апрель айында мыйзам киргизилет. Буга чейин айыл өкмөт өздөрү кабыл алган кызмат ордуна конкурс менен кабыл ала баштаган. Азыр мамлекеттик кызмат менен муниципалдык кызмат бириктирилип “КР Жарандык мамлекеттик жана муниципалдык кызмат” деп Жогорку Кеңеште мыйзам кабыл алынды. 2004-жылы жергиликтүү мамлекеттик администрация, жергиликтүү мамлекеттик башкаруу мыйзамы киргизилди. 2010-жылы кайрадан толукталып иштелип чыкты. 2016-жылдан бери толуктоо, өзгөртүүлөр киргизилип келет. 2016-жылга чейин 4 жолу мыйзам өзгөртүлдү. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишин жөнгө салуучу органдар, аткаруучу мыйзамдар:

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 8-бөлүмүнүн 110-111-112-113-беренелеринде толук камтылган.

- Жергиликтүү өз алдынча башкаруу – жергиликтүү жамааттардын жергиликтүү маанидеги маселелерди өз кызыкчылыктарында жана өз жоопкерчилиги менен өз чечүүсүнүн ушул Конституция менен кепилденген укугу жана чыныгы мүмкүнчүлүгү;
- Жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын статусу жөнүндө мыйзам;
- Жарандык-мамлекеттик жана муниципалдык жөнүндө мыйзам;
- Мүлккө, муниципалдык менчик жөнүндө мыйзам;
- Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын экономикалык негиздери жөнүндө мыйзам жана бир канча нормативдик актылар бар.
- Айыл аймагындагы мамлекеттик фонддун эсебиндеги жерлерди иштетүү, муниципалдык башкаруу мыйзамы.

Баткен областында 3 район, 2 областык деңгээлдеги шаар Кызыл-Кыя, Сүлүктү, 4 райондук шаар Кадамжай, Айдаркен, Баткен, Исфана жана 31 айыл өкмөтү бар. Баткен шаары областык баш ийет. Баткен областында 99% дотацияда олтурат. Кулунду, Жаны-Жер, Халмион, Ак-Турпак өзүн-өзү каржылаган аймактар, калган 27 айыл өкмөттөрү дотацияда турушат. Айрым айыл өкмөттөрү 95% дотацияда олтурат, жергиликтүү салыктардын саны көбөйсө гана дотациядан чыга алат. Булар дагы деле республикалык бюджетке көз каранды. Республика боюнча 11 айыл

өкмөтү шаарларга кошулду. Бүгүнкү күндө 57 айыл өкмөтү бар. Келечекте административдик аймактык түзүлүш жөнүндө мыйзам чыгарууда. Мыйзамдын негизинде 2015-жылы райондук кеңештер жоюлган. Бул мыйзамдын биринчи этабы болгон. Райондордун акимдери дайындалуу менен кызматка турат. Жергиликтүү башкаруунун аткаруу бийлиги өкмөт, өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органы бул кеңеш. Айыл өкмөт, айыл округу, айыл аймагы болуп аталып келет. 2010-жылдагы конституцияда аймак, шаар деп эки эле түшүнүк бар, жада калса район, област деген жок. Бул деген сөз келечекте район, област жоюлуп административдик-экономикалык аймак болуп өзгөртүлөт. Аймак өзү аппараты менен борборго карайт. Долбоор боюнча Сүлүктү шаары, Лейлек району толугу менен, Баткен району толугу менен бир административдик-экономикалык аймак болуп калат. Экинчи аймак Кадамжай, Кызыл-Кыя шаары борбор болуп, Ноокат району Бел-Өрүктөн баштап Араван зонасы биригип бир административдик-экономикалык аймак болуп калат. Бизде республикада 40 район, 31 шаар болсо ошолор баары биригип 17 аймакка эле бөлүнүп калат. Азыркы тапшырма айыл өкмөттөрүн изилдештирүү. Бул аппаратты кыскартуу, оптималдаштыруу ж.б. эмне үчүн биз айыл өкмөттөрүн элдештиребиз. Себеби келечекте административдик-экономикалык аймактарды түзүү максатында. Азыр Кадамжай районунда Чонвай деген айыл бар. 1220 калкы бар. Совет айыл өкмөтүндө 925 эле калкы бар. Ушундай айыл өкмөттөрү бириктирилет. Калкы аз айыл өкмөттөр менен көп калктуу айыл өкмөттөрүндө да ошол эле курамдагы аппарат иштеп жатат. Бириктирүүдө элге түшүндүрүү жана макулдугун алуу иштери жүргүзүлүүсү керек. 222 айыл өкмөтү кыскартыш керек. Бул келечекте өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн бир методу болуп эсептелет. Айыл өкмөттөрүнүн стратегиялык өнүгүү пландарын ишке ашыруу үчүн кандай маселелерди чечүү керек. Кандай жолдор менен дотациядан чыгуу жолдорун издөө:

- 1) Жамаатын өзүнүн жардамы менен чыгуу.
- 2) Бюджети жетишпеген айыл өкмөттөр мамлекеттик бюджеттен камсыздалат.
- 3) Эгерде мамлекеттик бюджеттен жетпесе генералдык уюмдарды тартуубуз керек.

Баткен областында 53 айыл кыштактар чек арада жайгашкан. Буларды камсыздоо жана көйгөйлөрдү чечүү үчүн мамлекет 100 млн сом бир жылга бөлүп берет. 2017-жылы 70 млн сом кошуп берген. 170 млн акча максатуу чыныгы көйгөй бар жерлерге бөлүнүүсү керек. Кайсы айыл өкмөтү эл аралык уюмдар менен иштесе дотациядан чыгуунун жолунун бири. Мамлекет бардык айыл өкмөттөргө жардам бере албайт. Чек арада жайгашкандарга гана акча бөлүнөт. Аймактар эл аралык уюмдар, агенттиктер менен эсептешет, дин чөйрөдөгү мамлекеттик агентке кирип калды. Агенттик жергиликтүү башкаруу органдарын өнүктүрүүнү ишке ашыруу, көйгөйлөрдү чечүү, диний терроризм үч багытта иш алып барат. Мамлекеттик менчикке кирбеген мекеме-ишканалар муниципалдык мекемеге карайт. Жергиликтүү башкаруу органы деп аталып калышынын себеби жергиликтүү маселелерди өз алдынча чече алышат. Жергиликтүү мааниде 24 маселе бар.

1. Калкты ичүүчү суу менен камсыз кылуу;
2. Сугат суу менен камсыз кылуу;
3. Суу түтүктөр, канализация менен камсыз кылуу;
4. Көрүстөндөрдүн иштеши;
5. Жашылдандыруу, көрктөндүрүү кыскасы 24 милдет жүктөлгөн.

Ушул милдетти аткарганда гана өз алдынча башкаруу органы боло алат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын алдында чоң тапшырмалар турат. Негизги максаттарынын бири аймактарды дотациядан чыгаруу менен бирге, аймактарды өнүктүрүү болуп саналат.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 1993.
2. Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 2009.
3. Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 2010.
4. Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 2016.

Маалымат бергендер:

1. Абдираимов Абдисалам Абдираимович, Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана этностор аралык мамилелер агенттигинин Баткен областындагы өкүлү.
2. Чотонов Үсөналы Чотонович, тарых илимдеринин доктору, профессор.

Рецензент: к.и.н., доцент Абдикеримов А.Ш.